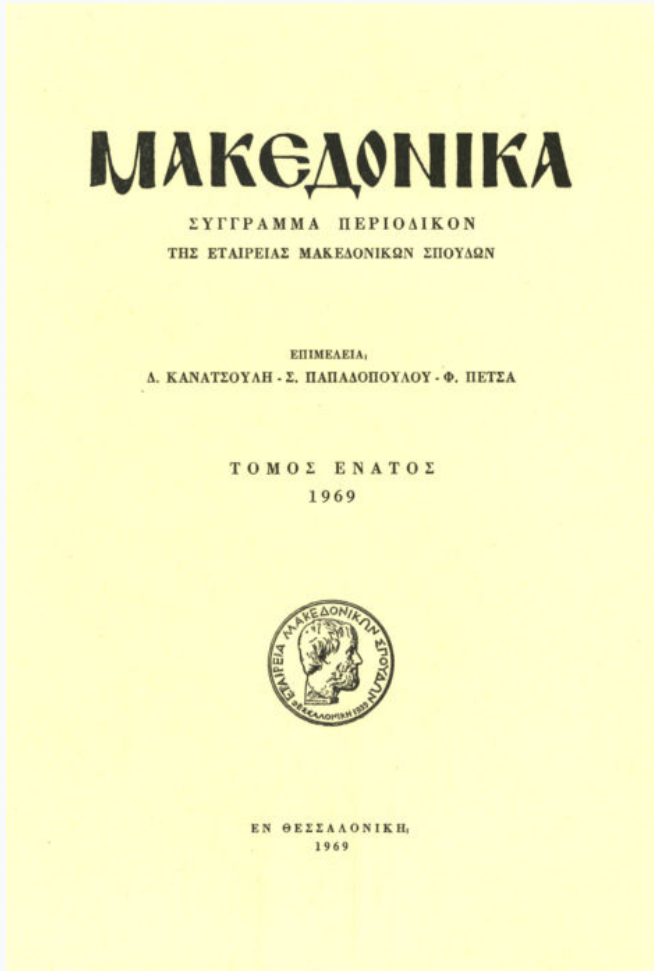

Μακεδονικά

Τόμ. 9 (1969)

Ο κεφαλικός φόρος της Θεσσαλονίκης κατα τον 15ον αιώνα

M. Spremić

doi: [10.12681/makedonika.1039](https://doi.org/10.12681/makedonika.1039)

Copyright © 2015, M. Spremić

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Spremić, M. (1969). Ο κεφαλικός φόρος της Θεσσαλονίκης κατα τον 15ον αιώνα. *Μακεδονικά*, 9, 33–47.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1039>

Ο ΚΕΦΑΛΙΚΟΣ ΦΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 15ον ΑΙΩΝΑ *

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τò 1402 εις τὴν πεδιάδα τῆς Ἀγκύρας συνεκρούσθησαν αἱ δύο μάστιγες τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπεκλήθησαν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μογγόλων Ταμερλάνος καὶ ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Ὁθωμανῶν Βαγιαζίτ Α΄. Κατὰ τὴν ὥς ἄνω μάχην ὁ σουλτᾶνος Βαγιαζίτ Α΄ ὑπέστη δεινὴν ἤτταν, ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μογγόλων καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανε. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σουλτάνου τούτου, ἐπηκολούθησαν μεταξύ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἱ ὅποιοι εἶχον ὡς συνέπειαν τὴν διάσπασιν τοῦ Ὁθωμανικοῦ κράτους. Ἐκτὸς τούτου, ἡ ὑπὸ τοῦ Ταμερλάνου ἀποκατάστασις τῶν παλαιῶν ἐμιρῶν ἐδημιούργησε νέους ἐχθροὺς διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Ὁθωμανῶν καὶ ἀνεκούφισε τὸ Βυζάντιον¹. Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Β΄ ὁ Παλαιολόγος συνῆψε μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Βαγιαζίτ, Σουλεϊμάν Α΄, ὁ ὁποῖος ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Εὐρώπην, συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας κατέλαβε τὴν Θεσσαλονικὴν μετὰ τῆς περιοχῆς τῆς καὶ μέρος τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης ἀπὸ Πανίου μέχρι Μεσημβρίας καὶ Βάρνης². Ἀλλὰ καὶ ὁ ἕτερος υἱὸς τοῦ Βαγιαζίτ, ὁ Μεχμέτ Α΄, ὁ ὁποῖος ἀποκατέστησε τὸ 1413 τὴν παλαιότεραν ἐνότητα τοῦ Ὁθωμανικοῦ κράτους, ἔδειξεν αἰσθήματα φιλίας ἐναντι τῶν Βυζαντινῶν³.

Αἱ σχέσεις ὅμως μεταξύ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν Ὁθωμανῶν ἀλλάσσουν ριζικῶς μὲ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1421 ἄνοδον εἰς τὸν τουρ-

---

* Ἡ μελέτη αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν ὄργανον τοῦ ἐν Βελιγραδίῳ Βυζαντινολογικοῦ Ἰνστιτούτου «Zbornik Radova Vizantološkog Instituta», 10 (1967), σ. 187-194, σερβιστί, ὑπὸ τὸν τίτλον «Harač Soluna u XV veku». Ἡ ὕφ' ἡμῶν μετάφρασις γίνεται κατόπιν ἐγγράφου ἀδείας τοῦ συγγραφέως.

1. Βλ. Κωνσταντίνου Ι. Ἀμάντου, Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀπὸ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821, τ. Α΄. Οἱ πόλεμοι τῶν Τούρκων πρὸς κατάληψιν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, 1071-1571, Ἀθήναι 1955, σ. 87. Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 129, 136.

2. Δούκα, ἔκδ. V. Grecu, σ. 111 κ.ε. Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, ἔ. ἀ., σ. 87. Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γαβριὴλ καὶ ἡ πρώτη τουρκικὴ κατοχὴ τῆς Θεσσαλονικῆς, «Μακεδονικά» 4 (1966), σ. 371 κ.ε.

3. Δούκα, σ. 133. Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, ἔ. ἀ., σ. 87.

κικόν θρόνον τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Μεχμέτ, τοῦ Μουράτ Β'. Ἐν μόλις ἔτος μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάληψιν τῆς ἐξουσίας, ὁ σουλτάνος οὗτος εὗρεν ἀφορμὴν διὰ νὰ περιορκήσῃ ἐπὶ τρεῖς μῆνας τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ δὲ ἐπόμενον ἔτος (1423) οἱ Τούρκοι ὑπὸ τὸν Τουραχάν βέην ἐπῆλθον ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου. Τὰ τεῖχη τοῦ Ἐξαμιλίου παρὰ τὸν Ἴσθμόν τῆς Κορίνθου ἀπεδείχθησαν ἀνίσχυρα νὰ συγκρατήσουν τὴν τουρκικὴν ἐπιθεσιν¹. Τὰ ἀνωτέρω ἔπεισαν τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Η' τὸν Παλαιολόγον ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώξῃ συνεννόησιν μὲ τὸν νέον φοβερόν σουλτάνον. Ἡ συνθήκη ἐγένετο τὸ 1424 καὶ ὁ Ἰωάννης ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρῶνῃ ἐκ νέου φόρον ὑποτελείας, τὴν φορὰν ὁμῶς ταύτην μεγαλύτερον².

Εἰς τὰ ὡς ἄνω χρονικὰ πλαίσια (1402-1424) ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ Γιουγκοσλάβου ἱστορικοῦ M. Spremić «Ὁ κεφαλικὸς φόρος τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα», μετάφρασιν τῆς ὁποίας δίδομεν ἐνταῦθα.

Κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν σημειώσεων διωρθώσαμεν ὅσας πηγὰς καὶ βοηθήματα δὲν ἀνεφέροντο ὀρθῶς· διὰ νὰ καταστῇ δὲ εἰς τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην σαφεστέρα ἢ ὡς ἄνω μελέτη, προέβημεν, ἐκτὸς τῆς μεταφράσεως, καὶ εἰς σχόλια τινα³.

B. ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

Μὲ τὴν μάχην τῆς Ἀγκύρας⁴, τὸ Βυζάντιον καὶ αἱ ἄλλα βαλκανικαὶ χῶραι ἀπηλλάγησαν ἐκ τοῦ φόρου ὑποτελείας, τὸν ὅποιον ἐπλήρωνον εἰς τοὺς Τούρκους. Ὄταν τὸ 1403 τὸ Βυζάντιον, ὁμοῦ μετὰ τῆς Βενετίας, Γενούης καὶ Ρόδου, συνῆψε συνθήκην μὲ τὸν κυρίαρχον τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας Σουλεϊμάν Α', ἅπανα ἡ αὐτοκρατορία ἔπαυσε νὰ εἶναι ὑποτελεῆς εἰς τοὺς Τούρκους· συνεπῶς δὲ ἔπαυσε νὰ πληρῶνῃ καὶ κεφαλικὸν φόρον⁵,

1. D. Zakythinos, Le despotat grec de Morée, τ. 1, Athènes 1953, σ. 193. Ἄποστολόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία, τ. 1, σ. 199.

2. Κ. Ἀμάντου, ἔ. ἀ., σ. 89.

3. Τὰ σχόλια ταῦτα ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ εὕρῃ εἰς τὰς ἐντὸς ἀγκυλῶν [ ] σημειούμενας παραπομπάς.

4. Ἡ μάχη τῆς Ἀγκύρας ἐγένετο ἀκριβῶς τὴν 28ην Ἰουλίου 1402· διὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην βλ. A. A. Vasiljev, Putešestvie vizantijskogo imperatora Manuila II Paleologa po zapadnoj Evropi (Τὸ ταξίδιον τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην), ρωσ., «Žurnal ministerstva narodnogo posveščenija» 39 (1912), σ. 285, σημ. 3].

5. G. Thomas - R. Predelli, Diplomatarium Veneto-Levantinum sive acta et diplomata res Venetas, Grecas atque Levantis illustrantia, τ. 2 (1351-1454), Venetiis 1899, σ. 290 κ.έ. Πρβλ. K. Jireček, Istorija Srba (Ἱστορία τῶν Σέρβων), σερβ., τ. 1, Beograd 1952, σ. 338. G. Ostrogorski, Istorija Vizantije (Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου), σερβ., Beo-

ὡς ὑπεχρεοῦτο νὰ πράττη μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἐβρου¹, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1372². Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1403 ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἀπηλλάγη ἐπὶ δύο περιπτῶν δεκαετίας ἐκ τῆς ὑποχρέωσης πληρωμῆς φόρου εἰς τοὺς Τούρκους καὶ τοῦτο, διότι αἱ διατάξεις τῆς ὡς ἄνω συνθήκης παρέμειναν ἐν ἰσχύϊ ὄχι μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σουλεϊμάν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεχμέτ Α΄· ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Μουσαῖ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βραχυχρονίου ἡγεμονίας του, ἂν καὶ ἔλαβε στάσιν ἐχθρικήν ἔναντι τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐπολιόρησε μάλιστα τὴν Κωνσταντινούπολιν, δὲν ἐξηνάγκασε τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα νὰ πληρῶνῃ ἐκ νέου φόρον ὑποτελείας³. Τοῦτο ἔπραξε μάλιστα ὁ Μουράτ Β΄. Διὰ τῆς συν-

grad 1959, σ. 516. Τοῦ αὐτοῦ, Byzance, état tributaire de l'empire Turc, «Zbornik Radova Vizantološkog Instituta» 5 (1958). R. Grusset, L'empire du Levant. Histoire de la question d' Orient, Paris 1949, σ. 624.

[1. Τὴν παρὰ τὸν ποταμὸν Ἐβρον μάχην ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης μελέτης ὀνομάζει «Marička», ἀπὸ τὸ «Marica», σλαβικὸν ὄρον τοῦ ποταμοῦ τούτου. Ἡ μάχη αὕτη ἔλαβε χώραν τὴν 26ην Σεπτεμβρίου 1371, ἡμέραν Παρασκευῆν· βλ. K. Jireček, Istorija Srba, τ. 1, σ. 251].

2. G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 49 κ.έ. Τοῦ αὐτοῦ, Istorija Vizantije, σ. 502 καὶ 503. Ὅτι ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἀνεγνώρισεν ὀψωσθῆποτε τὸ 1372 τὴν ἀνωτάτην ἐπικυριαρχίαν τῶν Τούρκων, ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι οὗτος τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1373 συνώδευσε τὸν σουλτάνον εἰς μίαν ἐκστρατείαν τοῦ ἐναντίον τῆς Μ. Ἀσίας· βλ. G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, σ. 503. Ἦδη τὴν 21ην Σεπτεμβρίου 1374 οἱ ἱππῶται τῆς Ρόδου ἔγραψαν ὅτι «inter Grecos et Turchos quedam impia colligatio adversus fideles Christi, ut dicitur, esse factam»· βλ. G. Dennis, The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387, Romae 1960, σ. 35. Ἄλλωστε, ἡ πρώτη πηγὴ, ἡ ὁποία μᾶς πληροφορεῖ ἀμέσως περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου εἰς τοὺς Τούρκους, προέρχεται ἐκ τοῦ ἔτους 1375· βλ. G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 49 καὶ 50. Τοῦ αὐτοῦ, Serska oblast posle Dušanove smrti (Ἡ περιοχὴ τῶν Σερρῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δουσάν), σερβ., Βελιγράδιον 1965, σ. 145. G. Dennis, ἔ. ἀ., σ. 37. Τὴν μεγάλην ἐξάρτησιν τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1370 ἀποδεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὸν περὶ θρόνου ἀγῶνα μεταξὺ Ἰωάννου Ε΄ καὶ Ἀνδρονικοῦ Δ΄ ἀποφασιστικὸν ρόλον ἐπαιξεν ἡ θῆλῃσις τοῦ σουλτάνου. βλ. G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, σ. 503-505. G. Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches, Berlin 1883, σ. 500. G. Dennis, ἔ. ἀ., σ. 37 καὶ 41. Κατὰ τὸν G. Ostrogorski (Serska oblast, σ. 146) μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἐβρου κατέστησαν ὑποτελεῖς εἰς τὸν σουλτάνον «καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ, ὀλίγον δὲ ἀργότερον καὶ οἱ υἱοὶ του, οἱ ὁποῖοι διώκουν ὀρισμένα τμήματα τῆς ἡδὴ διαμελισθείσης αὐτοκρατορίας». Περὶ τοῦ Βυζαντίου, ὡς κράτους ὑποτελοῦς εἰς τοὺς Τούρκους, βλ. περισσότερα εἰς τὴν μελέτην τοῦ G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 49 κ.έ.

3. Ὁ Μεχμέτ Α΄ μάλιστα ὑπεχρέωθη νὰ καταβάλλῃ εἰς τὸν Μανουὴλ Β΄ 300.000 ἄσπρα, ὁ ὁποῖος πάλιν ἐκ τῆς πλευρᾶς του ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ φυλάττῃ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μεχμέτ, τὸν Μουσταφᾶ, τὸν μνηστήρα τοῦ τουρκικοῦ θρόνου· βλ. Δ ο ῦ κ α, ἐκδ. Bonn, σ. 121. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοῦτον, ὁ Μουσαῖ ἀπῆτει ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα τὴν

θήκης τῆς 24ης Φεβρουαρίου τοῦ 1424 ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Β΄ ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρῶνῃ εἰς τὸν ὡς ἄνω σουλτάνον φόρον ὑποτελείας, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δούκα¹, ἀνῆρχετο εἰς 300.000 ἄσπρα².

Ἦς ἀποδεικνύουν ὅμως ὠρισμένοι, ἰταλικῆς προελεύσεως, πηγαί, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔτυχον μέχρι τοῦδε προσοχῆς ἢ δὲν ἐξεδόθησαν, τμήματά τινα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὑπεχρεοῦντο νὰ πληρῶνουν φόρον ὑποτελείας καὶ πρὸ τῆς τουρκοβυζαντινῆς συνθήκης τοῦ 1424. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Θεόδωρος Σπανδουγίνος εἰς τὴν «Τουρκικὴν Ἱστορίαν» του μᾶς ἀναφέρει ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου, Ἄνδρόνικος, ἐπλήρωνεν εἰς τὸν σουλτάνον διὰ τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν ὁποῖαν ἐκυβέρνηα πρὶν ἢ παραδῶσῃ ταύτην τὸ 1423 εἰς τοὺς Ἐνετούς, κεφαλικὸν φόρον. Κατὰ τὸν Σπανδουγίνον, ὁ σουλτάνος ἐπολιόρκησε τὴν Θεσσαλονίκην, διότι ἡ Δημοκρατία τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐπὶ τέσσαρα καὶ ἡμισυ ἔτη, ἀπὸ τῆς στιγμῆς δηλαδὴ καθ' ἣν ἔλαβεν εἰς χεῖρας τῆς τὴν ὡς ἄνω πόλιν, δὲν ἐπλήρωνεν εἰς τοῦτον κεφαλικὸν φόρον, τὸν ὁποῖον κατέβαλλε πρὸ τῆς ἐνετικῆς διοικήσεως ὁ Ἄνδρόνικος Παλαιολόγος (Sultan Amurath, provocato et chiamato da alcuni et iam maggiori della terra, se ne venne a campo a quella grandissima et famosissima città sotto specie di dimandar il tributo che li pagava Andronigo Paleologo che in quattro anni et mezzo che era stata possessa Salonichi dalli Signori Venetiani da quelli nissuno tributo ricevuto havea³).

Τὴν ἀναφερθεῖσαν μαρτυρίαν τοῦ Σπανδουγίνου ἐπιβεβαιοῦν αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἀρνούμεθα ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων. Τὴν 2αν Ἀπριλίου τοῦ 1425 ὁ ναύαρχος Fantin Michiel ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ρωμανίαν μὲ τὸν σκοπὸν, ὅπως πείσῃ τὸν σουλτάνον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης. Εἰς τὰς ὁδηγίας, τὰς ὁποίας ἔδωκεν εἰς τοῦτον

καταβολὴν φόρου ὑποτελείας· βλ. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae*, libri XVIII, Francofurti 1591, σ. 446.

[1. Ὁ συγγραφεὺς τόσον εἰς τὴν σημ. 3 τῆς προηγουμένης σελίδος ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐπομένην σημ. 2 παραπέμπει εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Βόννης. Διὰ τὸ ἔργον ὁμοῦ τοῦ Δούκα ἔχομεν νεωτέραν καὶ ἐπιμελεστέραν ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ V. Grecu, εἰς τὴν ὁποῖαν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ παραπέμψῃ ὁ συγγραφεὺς, ὡς τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος. Ἴδου πῶς ἔχουν τὰ σχετικὰ χωρία εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ V. Grecu: Σημ. 3 = σ. 159-161, σημ. 2 = σ. 245· βλ. ἐπίσης σ. 169 καὶ 179].

2. Δούκας, σ. 196· βλ. ἐπίσης σ. 130 καὶ 138. Πρβλ. J. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, τ. 1, Pest 1827, σ. 419. R. Grousset, ἔ. ἀ., σ. 628. G. Ostrogorski, *Byzance, état tributaire*, σ. 58. F. Ceroni, *La politica orientale di Alfonso di Aragona*, «Archivio Storico per le provincie Napoletane» 27 (1902), σ. 16.

3. Theodoro Spanduginio, *patrio Constantinopolitano, De la origine deli imperatori Ottomani, ordini de la corte, forma del guerreggiare, loro religione, rito et costumi de la natione*: C. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age*, τ. IX, Paris 1890, σ. 149.

ἡ Γερουσία, ἐτονίζετο, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὅτι ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος, ὅτε κατεῖχε τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπλήρωνεν ἐτησίως εἰς τὸν σουλτάνον κεφαλικὸν φόρον 100.000 ἄσπρων (*dominus despotus dabat dicto turcho centum millia asprorum in anno*). Ἡ Γερουσία μάλιστα προσέθεσεν ὅτι ὁ δεσπότης, ἵνα δυνηθῇ νὰ συγκεντρώσῃ τὸν ὡς ἄνω κεφαλικὸν φόρον, ἐλάμβανεν ἐξ ἐκάστης οἰκογενείας ἕν καθωρισμένον ποσὸν χρημάτων (*providens cum rectoribus nostris quod faciant exigi ad portas pro qualibet mensura illud quod exigabatur tempore domini despoti similiter causa predicta*). Ἐτι περισσότερον, ἐκ τῶν ὁδηγίων τούτων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος εἶχε συνάψει ἰδιαιτέραν συνθήκην μὲ τὸν σουλτάνον, ἡ δὲ Δημοκρατία τοῦ Ἁγίου Μάρκου κατέβαλε προσπαθείας, ὅπως διαγραφῇ ἐκ τῆς συνθήκης ταύτης τὸ ἄρθρον, τὸ ὁποῖον προέβλεπε τὴν ἐκδίκασιν τῶν τουρκικῶν ὑποθέσεων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην μόνον ὑπὸ τοῦ καθῆ¹. Εἰς τὰς προσπαθείας των, ὅπως ὁ σουλτάνος ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπ' αὐτῶν κατοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης, οἱ Ἑνετοὶ ἤρχισαν νὰ προσφέρουν ὡς ἐτήσιον κεφαλικὸν φόρον ἀκριβῶς 100.000 ἄσπρα, διότι τόσα ἐπλήρωσε καὶ ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος, ὅτε ἐκυβέρνα τὴν ὡς ἄνω πόλιν².

Ἐξ ὧσων ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ δεσπό-

1. *Archivio di Stato di Venezia, Senato - Secreta, IX, φ. 7. N. Jorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle, τ. 1, Paris 1899, σ. 393. M. Sansovino, Historia universale dell'origine, guerre et imperio de Turchi, Venetia 1654, σ. 188. Χρησιμοποιῶν τὸ ἀναφερθὲν ἔγγραφο, ὁ N. Jorga (Notes et extraits, τ. 1, σ. 393) κατέληξεν εἰς τὸ ἐσφαλμένον συμπέρασμα ὅτι ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἐλάμβανε χρήματα ἐκ τοῦ λιμένος. Ἡ φράσις ὁμοῦ «portas», ὡς εὐρίσκεται εἰς τὸ ἔγγραφο, οὐδόλως δύναται νὰ σχετίζεται μὲ τὸν portus = λιμὴν, ἀλλὰ μόνον μὲ τὸ porta = θύρα, δηλαδὴ οἰκία, οἰκογένεια. Περὶ τῶν προσπαθειῶν τῆς Ἑνετίας, ὅπως πείσῃ τοὺς Τούρκους νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ὑπ' αὐτῆς κατοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης, ἀρκετὸν ἱστορικὸν ὑλικὸν ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων ἐδημοσίευσεν ὁ K. Μέρτζιος, Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 30-100.*

2. Αἱ προσφοραὶ τῶν Ἑνετῶν ἀνήλθον ἀργότερον εἰς 150.000, ἐν τέλει δὲ εἰς 300.000 ἄσπρα. Περὶ τῶν προσφορῶν τούτων, ὡς καὶ περὶ τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν, αἱ ὁποῖαι συνδέονται μὲ αὐτάς, βλέπε: C. Sathas, ἔ. ἀ., τ. 1, σ. 163-165, 181, 184-185. N. Jorga, Notes et extraits, τ. 1, σ. 363-365, 391-395, 417-418, 424-425, 480-481, 488. F. Thiriet, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie, τ. 2, 1400-1430, Paris 1959, σ. 215, 226, 234, 236, 245, 254, 258. K. Μέρτζιος, ἔ. ἀ., σ. 30-100. Πρβλ. G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, σ. 159. N. Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches, τ. 1, Gotha 1908, σ. 401. S. Romani, Storia documentata di Venezia, τ. 4, Venezia 1885, σ. 99 καὶ 233. H. Kretschmayr, Geschichte von Venedig, τ. 2, Gotha 1920, σ. 273. Περὶ τῆς τύχης τοῦ δεσπότη τοῦ Ἀνδρονίκου μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τοὺς Ἑνετοὺς βλ. J. Tsaras, La fin d'Andronic Paléologue, dernier despote de Thessalonique, «Revue des Études Sud-est Européennes» τ. 3, τεύχος 3-4 (1965), σ. 419-423,

της Ἀνδρόνικος ἐπλήρωνε κεφαλικὸν φόρον διὰ τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ πρὸ τῆς βυζαντινοτουρκικῆς συνθήκης τοῦ 1424, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, πρὸ τοῦ 1423. Ὁ ὡς ἄνω δεσπότης ἐπραττε τοῦτο ἀνεξαρτήτως τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β', ὁ ὁποῖος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δὲν κατέβαλλεν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην κεφαλικὸν φόρον.

Ἄλλὰ τίθεται τὸ ἐρώτημα: Πότε ἀκριβῶς ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρῶνῃ εἰς τὸν σουλτάνον κεφαλικὸν φόρον; Δυστυχῶς, ἡ ἔλλειψις τῶν πηγῶν δὲν μᾶς βοηθεῖ νὰ δώσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο βεβαίαν ἀπάντησιν. Ἄλλωστε, δι' οὐδεμίαν βαλκανικὴν χώραν δύναται τις νὰ εἴπῃ μετὰ βεβαιότητος πότε ἀκριβῶς, μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἁγκύρας, ἤρχισε νὰ πληρῶνῃ ἐκ νέου κεφαλικὸν φόρον εἰς τὸν σουλτάνον. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦτο συνέβη πολὺ ἐνωρίτερον ἀπὸ ὅ,τι ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, δηλαδή, ὀλίγα μόνον ἔτη μετὰ τὴν ἦτταν τοῦ Βαγιαζίτ. Φαίνεται ὅτι ὁ δεσπότης Στέφανος Λαζάρεβιτς¹ διερρύθμισε τὰς σχέσεις του μὲ τοὺς Τούρκους ἤδη τὸ 1404², ὁ δὲ Βάλσα Γ' (Balša III, 1403-1421) ἐπλήρωνε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἡγεμονίας του φόρον ὑποτελείας εἰς τοὺς Τούρκους³. Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων ἡγεμόνων, οἱ διάφοροι Ἀλβανοὶ ἄρχοντες, οἱ ὁποῖοι ἦσαν φόρου ὑποτελεῖς εἰς τοὺς Τούρκους, ἀπεστάτησαν ἀπὸ τὸν σουλτάνον ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἁγκύρας ὡς ἀποδεικνύει ὁμοῦς τὸ ἱστορικὸν ὕλικόν, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων, ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν μάχην ταύτην καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡγεμονίας τοῦ Σουλεϊμάν Α', πάντες οἱ ἄρχοντες οὗτοι ἐδῆλωσαν ἐκ νέου ὑποταγὴν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν⁴. Αὐτὴ αὐτὴ ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία ἤρχισε νὰ πληρῶνῃ διὰ πρώτην φοράν φόρον ὑποτελείας διὰ τὰς κτήσεις τῆς εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ Ἑλλάδα ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἁγ-

[1. Ὁ ἡγεμὼν οὗτος διηύθυνε τὰς τύχας τοῦ Σερβικοῦ Κράτους κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1389-1427. Κατ' ἀρχὰς ὁ Στέφανος Λαζάρεβιτς (Stevan Lazarević) ἦτο knez (κνέζος), τὸ 1402 ὁμοῦς ἔλαβεν ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ συναυτοκράτορος Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου τὸ δεσποτικὸν ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου του· βλ. B. F e r j a n č i ć, Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama (Οἱ δεσπότες εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ εἰς τὰς νοτιοσλαβικὰς χώρας), σερβ., Βελιγράδιον 1960, σ. 182. Πρβλ. καὶ τὴν ἡμετέραν βιβλιοκρισίαν διὰ τὸ ἔργον τοῦ Ferjančić εἰς «Μακεδονικά» 5 (1963), σ. 518].

2. Š i r k o v i ć, Dopune i objašnjenja u St. Novaković, Srbi i Turci XIV i XV veka (Συμπληρώσεις καὶ ἐπεξηγήσεις εἰς τὸ ἔργον τοῦ St. Novaković, Σέρβοι καὶ Τούρκοι κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα), σερβ., Βελιγράδιον 1960, σ. 464.

3. Περὶ τούτου μαρτυροῦν πολλὰ ἐνετικά ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα κυρίως ἐδημοσίευσαν ὁ Š. L j u b i ć, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i mletačke republike (Ἐγγραφα περὶ τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν Νοτιοσλάβων καὶ τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας), σερβ., τ. 5-6, Ζάγκρεμπ 1875-1878 καὶ ὁ N. J o r g a, Notes et extraits, τ. 1.

4. Τὸ ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Ἐνετίας ἱστορικὸν ὕλικόν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἐφῆρεν εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος κυρίως ὁ Š. L j u b i ć, Listine, τ. 5-8.

κύρας¹, ἐνῶ ἀντιθέτως ὀλόκληρος ἡ Βοσνία ἐπλήρωσε κεφαλικὸν φόρον εἰς τὸν σουλτάνον ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1415²· τὴν ἰδίαν δὲ ὑποχρέωσιν κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἀνέλαβε καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας³. Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἦτο ὁ τελευταῖος, ὁ ὁποῖος ὑπεχρεώθη νὰ πληρώνη ἐκ νέου κεφαλικὸν φόρον. Ἡ αἰτία τοῦ γεγονότος τούτου πρέπει ἴσως νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν φιλικὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν ἐτήρησαν ἔναντι τοῦ ὡς ἄνω αὐτοκράτορος ὁ Σουλεϊμάν Α' καὶ ὁ Μεχμέτ Α'. Ἄλλωστε, αὐτὴ αὕτη ἢ διακυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονικοῦ Παλαιολόγου, ἢ ὁποία ἤρχισε τυπικῶς μὲν τὸ 1408, εἰς τὴν πραγματικότητα ὁμως μόλις τὸ 1415, εἶναι πολὺ ὀλίγον γνωστὴ, μάλιστα δὲ δύναται τις νὰ εἴπῃ λιαν σκοτεινὴ⁴. Καὶ ὁμως πρὸς καθορισμὸν τῆς ἐνάρξεως πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου εἰς τοὺς Τούρκους ἐκ μέρους τοῦ δεσπότης δύναται νὰ μῆς βοηθηθῶσιν τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν φόρον ὑποτελείας, τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνον χωρία τινὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης. Δηλαδή, ἂν καὶ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία διὰ τῆς συνθήκης μὲ τὸν Σουλεϊμάν Α' τὸ 1403 ἀπηλλάγη ἐκ τῆς ὑποχρέωσης πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου, τοῦτο οὐδόλως ἐσήμαινεν ὅτι συγχρόνως ἀπηλλάγησαν καὶ οἱ χωρικοὶ ἐκ τῆς ὑποχρέωσης πληρωμῆς φόρου εἰς τοὺς Τούρκους. Ἐκ διπλώματος τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β', τὸ ὁποῖον χρονολογικῶς τοποθετεῖται τὴν 29ην Σεπτεμβρίου 1404, δύναται τις νὰ ἴδῃ ὅτι αἱ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει μοναὶ ἔπρεπε νὰ πληρῶνουν, καὶ μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἀγκύρας, τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, τὸν ὁποῖον κατέβαλλον εἰς τοὺς Τούρκους πρὸ τοῦ 1402. Τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦτο τοῦ ἄλλοτε φόρου ὑποτελείας, ὅσον μὲν προήρχετο ἐκ τῶν κτήσεων τῆς περιοχῆς Θεσσαλονίκης, ἀνῆκε τώρα εἰς τὸν Ἰωάννην Ζ',

1. Τὸ τεράστιον ἱστορικὸν ὕλικόν, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Ἐνετίας καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸ ζήτημα τούτου, ἐδημοσίευσαν οἱ Š. Ljubić, N. Jorga, K. Σάθας, R. Predelli, K. Μέρτζιος κ.ἄ.

2. J. G e l c i c h, - L. T h a l l ó c z y, Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae, Budapest 1887, σ. 250. Πρβλ. S. Čirković, Istorija srednjovekovne bosanske države (Ἱστορία τοῦ Μεσαιωνικοῦ Βοσνιακοῦ Κράτους), σερβ., Βελιγράδιον 1964, σ. 242. Τοῦ αὐτοῦ, Dve godine bosanske istorije (Δύο ἔτη ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Βοσνίας), σερβ., «Istoriski Glasnik» 3-4 (1953), σ. 33. F. Šisić, Voivoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (Ὁ βοεβόδας Hrvoje Vukčić Hrvatinić καὶ ἡ ἐποχὴ του), σερβ., Ζάγκρεμπ 1902, σ. 234. J. Rađonić, Der Grossvoivode von Bosnien Sandalj Hrančić-Kosača, «Archiv für Slavische Philologie» 19 (1897), σ. 431. I. Božić, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku (Ἡ Ραγούζα καὶ ἡ Τουρκία κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα), σερβ., Βελιγράδιον 1952, σ. 45.

3. Leunclavius, ἔ. ἄ., σ. 473. Πρβλ. M. Berza, Haraciul Moldovei și Tarii Romînesti în sec. XV-XIX, «Studii și materiale de istorie medie» 2 (1957), σ. 27, σημ. 1. Istoria Romîniei, τ. 2, București 1962, σ. 384.

4. B. Ferjančić, Despoti u Vizantiji, σ. 99.

ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνησα τὴν Θεσσαλονίκην πρὸ τοῦ δεσπότη Ἄνδρονίκου, ὅσον δὲ προήρχετο ἐκ τῶν ὑπολοίπων περιοχῶν, εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος¹. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύστημα τοῦτο ἐλειτούργησεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1415, ὅτε ἡ μονὴ τοῦ Δοχειαρίου ἔπρεπε νὰ πληρῶνῃ εἰς τὰς βυζαντινὰς ἀρχὰς κεφαλικὸν φόρον διὰ τὸ χωρίον «Ἄμαριανὰ» καὶ τὰς ὑπολοίπους κτήσεις τῆς², δύναται τις νὰ ὑποστηρίξῃ μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὁ δεσπότης Ἄνδρόνικος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ εἰς τοὺς Τούρκους φόρον μετὰ τὸ 1415 καὶ τοῦτο, διότι, ἐφ' ὅσον ὁ κεφαλικὸς φόρος ἀνήκεν εἰς τὰς βυζαντινὰς ἀρχὰς, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνήκῃ συγχρόνως οὗτος καὶ εἰς τοὺς Τούρκους. Τοῦναντίον, οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ λαμβάνουν τὸν κεφαλικὸν φόρον τότε μόνον, ὅταν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἢ ὁ δεσπότης ἐξηναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ ἐκ τοῦ φόρου τούτου. Ἴσως ἡ ἔναρξις πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου ἐκ μέρους τῆς Θεσσαλονίκης νὰ συνδέεται κατὰ τινὰ τρόπον μὲ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1416 τουρκικὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως ταύτης³.

Καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη, ἔν τμημα δηλαδὴ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὑπεχρεοῦτο νὰ πληρῶνῃ, ἀνεξαρτήτως τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, κεφαλικὸν φόρον εἰς τοὺς Τούρκους, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσῃ. Τοῦναντίον, τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ τρόπου πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου ἐκ μέρους τῶν Βυζαντινῶν, ὁ ὁποῖος ἐπεκράτει πρὸ τῆς μάχης τῆς Ἄγκυρας. Ὁ βυζαντινὸς δηλαδὴ φόρος ὑποτελείας δὲν ἦτο ἐνιαῖος ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1380, ἴσως δὲ καὶ ἐνωρίτερον. Ἐπειδὴ ἡ τουρκικὴ πίεσις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καθίστατο ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος μεγαλυτέρα, ὀρισμένα τμήματα τοῦ ἀνισχύρου ἤδη κράτους, τὰ ὁποῖα ἐξηρτῶντο περισσότερον ἀπὸ τὸν σουλτᾶνον παρά ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ἐξηναγκάσθησαν νὰ πληρῶνουν ἰδιαιτέρον φόρον ὑποτελείας. Τοιοῦτοτρόπως, μετὰ τὴν τουρκικὴν εἰσβολὴν εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸ 1387/1388⁴, ὁ δεσπότης Θεόδωρος Α΄ (1383-1407) μετέβη τὸ 1388 εἰς τὸν σουλτᾶνον Μουράτ Α΄ καὶ κατέστη ἰδιαιτέρος ὑποτελεῖς τούτου· ἔκτοτε

1. G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 54 κ.έ.

2. Χρ. Κτενᾶ, Χρυσόβουλλοι λόγοι... τῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, «Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 4 (1927), σ. 307 κ.ά. Πρβλ. G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 57 κ.έ.

3. Β. Fejančić, ἔ. ἀ., σ. 98. Ἄλλωστε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ κεφαλικὸν φόρον καὶ ὁ δούξ τῆς Ἀττικῆς Ἀντώνιος Α΄ Ἀτσαγιώλης· βλ. K. H o p f, Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, τ. 2, Leipzig 1867-1868, σ. 76.

4. K. H o p f, Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, Berlin 1873, σ. 185. Πρβλ. R. L o e n e r t z, Pour l'histoire du Péloponnèse au XIV siècle (1382-1404), «Études Byzantines» 1 (1943) σ. 155, 169. K. H o p f, Geschichte Griechenlands, τ. 2, σ. 49.

δὲ ὁ δεσπότης οὗτος ἤρχισε νὰ κυβερνᾷ τὴν Πελοπόννησον ἐν ὀνόματι τοῦ σουλτάνου¹. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ δεσπότης Θεόδωρος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρῶνῃ φόρον ὑποτελείας καὶ ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἀπὸ τοῦ 1387/88 ἤρχισε νὰ πληρῶνῃ ἴδιον φόρον.

Ἐνῶ ὁ Ἀνδρόνικος Δ΄ ἦτο κυρίαρχος τῶν παρὰ τὴν Προποντίδα πόλεων (1397-1385), ἐξαρτώμενος περισσότερο ἀπὸ τὸν σουλτάνον παρὰ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα², ἡ τουρκικὴ πίεσις ἐπὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποίαν ἐκυβέρνηα ἀπὸ τοῦ 1382 μέχρι τοῦ 1387 ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ Μανουήλ, καθίστατο ὀλονὲν καὶ μεγαλυτέρα. Ἡ ἀφίξις τοῦ Μανουήλ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν συμπίπτει κατὰ τινα τρόπον μὲ τὸν χρόνον, καθ' ὃν οἱ Τούρκοι ἀπῆλθον, ὡς τοῦλάχιστον ἀναφέρει ὁ Κυδώνης, κατὰ τρόπον τελεσιγραφικόν, φόρον ὑποτελείας, ὁ ὁποῖος ὑπερέβαινε τὰς δυνατότητας τῶν ἤδη πτωχῶν Θεσσαλονικέων. Ἐπειδὴ δὲ αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Τούρκων εἰς οὐδὲν κατέληξαν ἀποτελεσμα, ἡ δευτέρα πόλις τῆς αὐτοκρατορίας ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Ὀθωμανῶν ἤδη τὸ 1387³. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μαρτυρίας τοῦ Κυδώνη, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ μοναδική μας πηγὴ διὰ τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μανουήλ πληρωμὴν ὑπὸ τῶν Θεσσαλονικέων κεφαλικοῦ φόρου εἰς τοὺς Τούρκους, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν ἡ πόλις αὕτη ἐπλήρωνεν ἢ ὄχι ἰδιαιτερον φόρον ὑποτελείας. Ὅπωςδὲποτε, ἡ Θεσσαλονικὴ ἤδη τότε ἐπλήρωνεν ἰδιαιτερον κεφαλικόν φόρον, ἡ ποσότης τοῦ ὁποίου ἦτο ἐπακριβῶς καθωρισμένη· εἶναι ὅμως δύσκολον νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν ὁ φόρος οὗτος ἀπετέλει τμῆμα τοῦ φόρου ὑποτελείας, τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνεν ὀλόκληρος ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἢ ἐπλήρωνετο ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν σουλτάνον. Πάντως φαίνεται ὀλίγον πιθανὸν ὅτι ἡ Θεσσαλονικὴ ἐπλήρωνε τότε ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν σουλτάνον κεφαλικόν φόρον, διότι ἡ πόλις αὕτη ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἤδη τὸ 1387, πρὸ τοῦ γεγονότος δὲ τούτου ἐπολιορκεῖτο, ὅποτε ἡ πληρωμὴ τοῦ φόρου προφανῶς δὲν ἐγένετο.

Ὅτι ὁ κεφαλικὸς φόρος, τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνε τὸ Βυζάντιον, δὲν ἦτο ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος ἐνιαῖος, ἀποδεικνύουν αὐτὰ ταῦτα τὰ

1. R. Loenertz, ἔ. ἀ., σ. 169 κ.έ. G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 53, σημ. 7. M. Silberschmidt, Das orientalische Problem zur der Entstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen, Leipzig-Berlin 1923, σ. 62. Τὰ ἐνετικά ἔγγραφα καθορίζουν τὴν θέσιν τοῦ Θεοδώρου Α' διὰ τῶν κάτωθι λέξεων: «è sottomesso el dicto despoti al Turcho et cum el suo adjutorio» βλ. D. Zakynthinos, Le despotat grec de Morée, τ. 1, Paris 1932, σ. 133, σημ. 4. R. Loenertz, ἔ. ἀ. σ. 170, σημ. 2.

2. G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, σ. 505.

3. G. Dennis, ἔ. ἀ., σ. 78, 79, 82, 84, 85, 128-130. R. Loenertz, Notes sur le règne de Manuel II à Thessalonique, 1381/82 - 1387, «Byz. Zeitschrift» 50 (1957), σ. 395 κ.έ.

ὑψη τοῦ φόρου τούτου, ὁ ὁποῖος, κατὰ μὲν τὸν Χαλκοκονδύλην¹ ἀνήρχετο τὸ 1379 εἰς 30.000 «χρυσίνους», κατὰ τὰς πληροφορίας δὲ τῶν Neşri καὶ Aşık Paşa Zade², συνεποσοῦτο μετὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως (1396) εἰς 10.000 δουκάτα. Ἐκ πρώτης ὄψεως οἱ ἀριθμοί, τοὺς ὁποίους μᾶς δίδουν οἱ δύο οὗτοι Τούρκοι χρονογράφοι, φαίνονται ἀπαράδεκτοι, διότι εἶναι δύσκολον νὰ ἰσχυρισθῆ τις ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ μειωθῆ ὁ φόρος, τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνε τὸ Βυζάντιον, ἀπὸ 30.000 εἰς 10.000, μάλιστα δὲ μετὰ τὸν παρά τὴν Νικόπολιν θρίαμβον τοῦ Βαγιαζίτ, κατὰ τοὺς χρόνους δηλαδή, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ Βυζάντιον ἐξηρτάτο ἀπολύτως ἀπὸ τὸν πανίσχυρον σουλτάνον. Ἐν τῷ μεταξῷ, ἐπειδὴ τὸ ποσὸν τοῦ βυζαντινοῦ κεφαλικοῦ φόρου, τὸ ὁποῖον ἀναφέρουν ὁ Neşri καὶ ὁ Aşık Paşa Zade, σχετίζεται ὀπωσδήποτε μετὰ τὴν Θεσσαλονίκην, ἀφοῦ ἡ Πελοπόννησος ἐπλήρωνεν ἰδιαίτερον φόρον, τὸ ὡς ἄνω ποσὸν φαίνεται, ἂν ὄχι ἀπολύτως, πάντως κατὰ προσέγγισιν ἀκριβές. Ἐκτὸς τούτου, εἶναι ἄξιον σημειώσεως τὸ γεγονός ὅτι πάντες οἱ ὑπόλοιποι ἀριθμοὶ περὶ τοῦ ὕψους τοῦ φόρου ὑποτελείας, τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνεν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, πλησιάζουν ἢ συμπίπτουν ἀπολύτως μετὰ ἐκείνον τῶν 10.000 δουκάτων καὶ ὅτι εἶναι πάντοτε πολὺ μικρότεροι ἐκείνου, ὁ ὁποῖος κατεβάλλετο τὸ ἔτος 1379. Τοιοῦτοτρόπως ὁ φόρος ὑποτελείας τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, συμφώνως μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ 1424, ἀνήρχετο εἰς 300.000 ἄσπρα· ἐπειδὴ δέ, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, 35 - 40 ἄσπρα ἰσοδύναμον μετὰ 1 δουκάτον³, ὁ ὡς ἄνω κεφαλικὸς φόρος ἀνήρχετο, ἐάν λογαριάσωμεν ὅτι 40 ἄσπρα = 1 δουκάτον, εἰς 7.500 δουκάτα ἢ εἰς 8.500 περίπου, ἐάν ὑπολογίσωμεν ὅτι 1 δουκάτον = 35 ἄσπρα⁴. Ἐτι σημαντικώτεροι εἶναι

1. Α. Χαλκοκονδύλης, ἐκδ. Ε. Darkò, τ. 1, σ. 58. Πρβλ. G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 49 κ.ε. Τοῦ αὐτοῦ, Istorija Vizantije, σ. 504, σημ. 3. 'O N. Jorga (Geschichte, τ. 1, σ. 253) ἐσφαλμένως ἀναφέρει 3.000 «χρυσίνους» ἀντὶ 30.000. Συμφώνως πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Κυδωνῆ, τὸ καταβλητέον χρηματικὸν ποσὸν εἰς τοὺς Τούρκους ἦτο τοσοῦτον, ὥστε ἦτο δύσκολον νὰ μετρήσῃ τις τοῦτο· βλ. Δ. Κυδωνῆ, Correspondance, ἐκδ. G. Cammelli, σ. 59, ἀριθ. 25.

2. G. Elezović, Ogljedalo sveta ili istorija Mehmeda Neşrije (Τὸ κάτοπτρον τοῦ κόσμου ἢ ἡ ἱστορία τοῦ Μεχμέτ Νεşρι), σερβ., Βελιγράδιον 1957, σ. 80. F. Giese, Türkische und abendlandische Berichte zur Geschichte Sultan Bajezids I, «Ephemerides Orientales» 34 (1928), σ. 9. J. Hammer, ἔ. ἀ., τ. 1, σ. 247. J. Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, τ. 1, Hamburg 1840, σ. 340. S. Romanin, ἔ. ἀ., τ. 3, σ. 344. D. Zakynthinos, Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIII au XV siècle, Athènes 1948, σ. 103. G. Herzberg, ἔ. ἀ., σ. 524.

3. F. Thiriet, ἔ. ἀ., τ. 2, σ. 93. Bertrand de la Broquière, Putovanje preko mora (Περιήγησις διὰ θαλάσσης), σερβ., Βελιγράδιον 1950, σ. 123. Kostantin Mihailović iz Ostrovice, Janičarove uspomene ili turska hronika (Ἐνθυμήσεις ἐνός γενιτσάρου ἢ τουρκικὸν χρονικόν), σερβ., «Spomenik S. A. N» 107 (1959), σ. 69.

4. Οἱ J. Zinkeisen (ἔ. ἀ., τ. 1, σ. 533) καὶ G. Hertzberg (Geschichte Grie-

αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας μᾶς δίδει ὁ Bertrand de la Broquière, ὁ ὁποῖος τὸ 1432/1433 ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ κεφαλικὸς φόρος, τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνεν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ, συνεποσοῦτο εἰς 10.000 δοῦκάτα· ἐκτὸς τούτου, ὁ συγγραφεὺς οὗτος τονίζει ἰδιαιτέρως ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπλήρωνε τὸν ὡς ἄνω φόρον μόνον διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν¹. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ φόρος, τὸν ὁποῖον κατέβαλλε τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸ 1424 καὶ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἐπειδὴ ἐπληρώνετο μόνον διὰ τὴν πρωτεύουσαν, ἦτο πολὺ μικρότερος ἀπὸ τὸν μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἐβρου, ὁ ὁποῖος ἀνήρχετο εἰς 30.000 «χρυσίνους», μολονότι οὔτε ὁ φόρος ἐκεῖνος, τοῦ ἔτους 1379 δηλαδή, δὲν περιελάμβανε πιθανῶς ὀλόκληρον τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν². Ἐπίσης δὲν φαίνεται οὔτε αὐξησὶς τῆς τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, τὸν ὁποῖον κατέβαλλεν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα. Οὐδεμία ἀμφιβολία χωρεῖ ὅτι ἡ πληρωμὴ αὐξηθέντος τυχόν φόρου δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆ, ἀφοῦ, διὰ τὴν εὐρισκομένην εἰς ἀθλίαν οἰκονομικὴν κατάστασιν Αὐτοκρατορίαν, καὶ ἡ πληρωμὴ τοῦ ἤδη ὑφισταμένου κεφαλικοῦ φόρου ἀπετέλεε ἀβάστακτον οἰκονομικὸν βᾶρος. Διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ πληρωμὴ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, ἐχρησιμοποιεῖτο ποσόν τι ἐκ τῶν δημοσίων ἐσόδων καὶ ἐπεβάλλετο εἰς τὸν πληθυσμὸν ἔκτακτος φορολογία³.

chenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart, τ. 2, Gotha 1877, σ. 477), ὑπολογίζοντες ὅτι 10 ἄσπρα = 1 δοῦκάτον, κατέληξαν εἰς τὸ ἐσφαλμένον συμπέρασμα ὅτι ὁ βυζαντινὸς κεφαλικὸς φόρος, συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δούκα, ἀνήρχετο εἰς 30.000 δοῦκάτα. Πρβλ. E. S t e i n, Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte, Mitteilungen zur osmanischen Geschichte, II, 1923-1925, σ. 15, σημ. 2. Κατὰ τὸν N. J o r g a (Geschichte, τ. 1, σ. 472), ὁ ὁποῖος ὑπελόγησεν ὅτι 1 δοῦκάτον = 50 ἄσπρα, ὁ ὡς ἄνω βυζαντινὸς φόρος ἀνήρχετο εἰς 6.000 δοῦκάτα. Μόνον παρὰ τῷ N. J o r g a ἀναφέρεται ποσὸν 30.000 ἄσπρων, ἀντὶ τοῦ ποσοῦ τῶν 300.000, διὰ τὸ ὁποῖον μᾶς ὀμιλεῖ ὁ Δούκας.

1. Bertrand de la Broquière, ἔ. ἀ., σ. 101. Αἱ πληροφορίες τοῦ συγγραφέως τούτου περὶ τοῦ ὕψους τοῦ κεφαλικοῦ φόρου εἶναι γενικῶς παραδεκταί.

2. Ἴσως ὁ Ἄνδρόνικος Δ' κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1380, ὅταν διώκει τὰς ἐπὶ τῆς Προποντίδος πόλεις, νὰ κατέβαλλεν ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν σουλτάνον κεφαλικὸν φόρον. Πρβλ. G. O s t r o g o r s k i, Istorija Vizantije, σ. 505. Ἄλλωστε, οὗτος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρῶνῃ εἰς τοὺς Τούρκους κεφαλικὸν φόρον ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1376, ὅταν παρέδωσε τὴν Καλλιῶλιν· βλ. P. C h a r a n i s, The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370-1402, «Byzantion» 16, τεῦχος 1 (1942-1943), σ. 266. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἄνδρονίκου Δ', διώκει τὴν Σηλυβρίαν, ὡς πιστὸς ὑποτελής εἰς τοὺς Τούρκους, ὁ Ἰωάννης Ζ'· βλ. F. D ö l g e r, Johannes VII. Kaiser der Rhomäer, 1390-1408, «Byz. Zeitschrift» 31 (1931) σ. 26.

3. Κυδώνη, ἔ. ἀ., σ. 11 (ἀριθ. 5). Περὶ τῆς ἡμερομηνίας τῆς ἐπιστολῆς ταύτης βλ. G. O s t r o g o r s k i, Byzance, état tributaire, σ. 52, σημ. 13. Τὰς πληροφορίες τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐπιβεβαιοῦν τὰ ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων ἔγγραφα: Sen. Secreta, IX, φ. 7. Ὁ Μανουὴλ ἔκοψεν ὀλίγα μόνον χρυσᾶ νομίσματα, κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τοῦ Ἰωάννου Η'

Ἐνῶ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἀνέλαβε πρὸ τοῦ 1424 τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρῶνῃ εἰς τοὺς Τούρκους φόρον ὑποτελείας, διὰ τὸ ἑλληνικὸν τμῆμα τῆς Πελοποννήσου εἶναι δύσκολον νὰ ἰσχυρισθῶμεν τοῦτο. Ἄλλωστε τὸ τμῆμα τῆς χερσονήσου ταύτης, τὸ ὅποιον κατεῖχον οἱ Λατῖνοι καὶ ἐκυβέρνηα ὁ Κεντουρίων Β΄ Ζαχαρίας (1404-1432), ἐπλήρωνεν εἰς τοὺς Τούρκους κεφαλικὸν φόρον κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξύ τῆς μάχης τῆς Ἀγκύρας καὶ τοῦ ἔτους 1424. Ὅταν ἡ Βενετία ἔλαβε τὸ 1408 ἐκ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Στεφάνου Ζαχαρία τὰς Πάτρας, ἔπρεπεν αὐτὴ νὰ συνεχίσῃ τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐκ 500 δουκάτων κεφαλικοῦ φόρου διὰ τὴν πόλιν ταύτην· ὑπεχρεοῦτο δὲ νὰ πράξῃ τοῦτο διὰ μέσου τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας, ὁ ὅποιος συνήγωνε τὸν φόρον ὑποτελείας τῶν Πατρῶν μὲ τὸν κεφαλικὸν φόρον ὀλοκλήρῳ τῆς ἐπικρατείας (ut ipse princeps det et solvat ipsos denarios insimul cum residuo tributū quid dare teneatur omni anno dicto domino Turcho pro toto principatu)¹. Ἐκ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν Ἐνετῶν, ὅτι ὁ φόρος ἐπληρῶντο καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἀρχιεπισκόπου Στεφάνου, συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Κεντουρίων Β΄ ἐπλήρωνεν εἰς τοὺς Τούρκους κεφαλικὸν φόρον καὶ πρὸ τοῦ 1408. Πιθανῶς ἀνέλαβεν οὗτος τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ φόρον ὑποτελείας διὰ τὰς κτήσεις του ἀμέσως μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1404 ἄνοδόν του εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ἐκτὸς τούτου, καὶ ἡ συνθήκη, τὴν ὅποιαν συνήψαν οἱ Ἐνετοὶ μὲ τὸν Μουσᾶ τὸ 1411, προέβλεπεν, ὅπως ὁ κεφαλικὸς φόρος τῶν Πατρῶν πληρῶνεται διὰ μέσου τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας². Εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ Κεντουρίων Β΄ Ζαχαρίας ἐξηκολούθησε νὰ πληρῶνῃ εἰς τοὺς Τούρκους κεφαλικὸν φόρον μέχρι τοῦ θανάτου του, ὁ ὅποιος συνέβη τὸ 1432. Τὸ ἑλληνικὸν ὅμως τμῆμα τῆς Πελοποννήσου, μολοντί ἀπὸ ἀπόψεως πληρωμῆς φόρου ὑποτελείας ἦτο ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, μολοντί τὸ οὗτο καλούμενον «λατινικὸν» τμῆμα τῆς Πελοποννήσου ἐπλήρωνεν εἰς τοὺς Τούρκους φόρον ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Κεντουρίωνος Β΄ Ζαχαρία, τοῦ ὁποίου τὰς κτήσεις κατέλαβον τὴν μίαν κατόπιν τῆς ἄλλης οἱ Ἕλληνες, μολοντί ὀλόκληρος σχεδὸν ἡ Βαλκανικὴ Χερσονήσος μέχρι τῆς ἀπομακρυσμένης Βοσνίας καὶ τῆς παραδουναβίου Βλαχίας κατέβαλλε φόρον ὑποτελείας εἰς

ἡ κοπὴ τοιούτων νομισμάτων ἔπαυσεν ἐντελῶς· βλ. G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, σ. 519 κ.έ. E. Stein, ἔ.ά., σ. 14. Περὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 14ου καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος βλ. D. Zakythinos, *Crise*, σ. 97 κ.έ.

1. Sen. Misti, XLVIII, φ. 60· XLIX, φ. 28. N. Jorga, *Notes et extraits*, τ. 1, σ. 169. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ Πάτραι εἶχαν ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρῶνουν φόρον εἰς τὸν σουλτάνον, ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἐξεπλάγη διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατάληψιν τῆς πόλεως ταύτης· βλ. Sathas, ἔ.ά., τ. 1, σ. 28, 29.

2. N. Jorga, *Notes et extraits*, τ. 1, σ. 200, 201.

τοὺς Τούρκους, φαίνεται ὅτι δὲν ἐπλήρωνε φόρον κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ ὁποῖον ἐμεσολάβησε μεταξὺ τῆς μάχης τῆς Ἀγκύρας καὶ τοῦ ἔτους 1424¹. Ἄλλωστε ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου ἐπλήρωνεν αὐτὴ ἰδιαιτερον φόρον ὑποτελείας, ὁ ὁποῖος, συμφώνως πρὸς τὰς εἰδήσεις τῶν ἐνετικῶν χρονικῶν, τὴν μοναδικὴν μᾶς δυστυχῶς πηγὴν διὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο, ἀνήρχετο εἰς 100.000 ὑπέρπυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως (perperi di Constantinopoli)². Ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου ὁ Bertrandon de la Broquière τονίζει ὅτι ὁ

1. Φαίνεται ὅτι ὁ K. H o r f (Geschichte Griechenlands, τ. 2, σ. 83) ἔχει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἑλληνικὸν τμήμα τῆς Πελοποννήσου ἐπλήρωνε κεφαλικὸν φόρον ὀλίγον χρόνον πρὸ τοῦ 1424. Ἄναφερόμενος εἰς τὴν βυζαντινοτουρκικὴν συνθήκην τοῦ ὡς ἄνω ἔτους, λέγει οὗτος ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἀνάλαβον τότε μόνον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλουν διὰ τὴν Πελοπόννησον «einen erheblichen Tribut».

2. L. M u r a t o r i, Rerum italicarum scriptores, τ. XXII, σ. 975. Ὡς ἀπέδειξε ὁ E. S t e i n (ἔ. ἄ., σ. 15, σημ. 2), τὰ ὑπέρπυρα ταῦτα ἦσαν μεγάλα ἀργυρᾶ νομίσματα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦν τὸ Βυζάντιον ὡς μέσον πληρωμῆς, καὶ τοῦτο διότι δὲν ἔκοπτε πλέον χρυσᾶ νομίσματα. Ἄλλωστε, ἐν δοικᾶτον ἰσοδυνάμει μὲ 3 ὑπέρπυρα καὶ τιοιουτοτρόπως θὰ ἦδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κεφαλικὸς φόρος, τὸν ὁποῖον κατέβαλλεν ἡ Πελοπόννησος, ἦτο ἄσυνήθως ὑψηλὸς (περίπου 33.000 δοικᾶτα). Θὰ ἦτο ὁμοῦ δύσκολον νὰ γίνῃ παραδεκτὸν τὸ ὕψος τοῦ κεφαλικοῦ τούτου φόρου, διότι δὲν θὰ ἦδύνατό τις νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν τόσον μεγάλῃν πτώσιν του· πάντα τὰ ἄλλα ἱστορικὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ φόρου, τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνεν ἡ Πελοπόννησος κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους καὶ μάλιστα ὅταν αὐτὴ εὐρίσκετο ἅπασα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων, ἀναφέρουν κατὰ προσέγγισιν τὸ αὐτὸ ὕψος, περίπου 10.000 δοικᾶτα, δηλαδὴ πάντοτε πολὺ χαμηλότερον ἐκείνου τοῦ ὑπὸ τῶν ἐνετικῶν χρονικῶν δηλωμένου. Ἄλλωστε, τὰ χρονικὰ ταῦτα μᾶς δίδουν ἀνακριβεῖς εἰδήσεις περὶ τῆς τουρκοβυζαντινῆς συνθήκης τοῦ ἔτους 1424· τιοιουτοτρόπως ταῦτα ἀναφέρουν ὅτι διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου τῆς Πελοποννήσου ὑπεχρεοῦτο αὐτὸς οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ Μανουῆλ Β': «E al Turco debe dare ogni anno esso Imperatore per la Morea perperi 100.000 di Constantinopoli. Sicchè la Morea è fatta censuaria al Turco». Συμφώνως πρὸς τὸ οὗτω καλούμενον χρονικὸν τῆς Δρέσδης, δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι τὰ ὡς ἄνω 100.000 ὑπέρπυρα δὲν ἀναφέρονται μόνον εἰς τὸν φόρον ὑποτελείας, τὸν ὁποῖον κατέβαλλεν ἡ Πελοπόννησος: «El oltre azio lo Turcho di dar alo imperador ogni anno perperi CM di Chostantinopoli, e per la Morea, et che la Morea sia fatta zansoaria al Turcho»· βλ. N. J o r g a, Notes et extraits, τ. 1, σ. 360, σημ. 1. Ὡς δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ, τὸν ὡς ἄνω φόρον, συμφώνως πρὸς τὸ χρονικὸν τοῦτο, ὑπεχρεοῦτο νὰ πληρῶνῃ ὁ σουλτᾶνος εἰς τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα καὶ ὄχι ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ εἰς τὸν σουλτᾶνον, ὅπως πράγματι συνέβαινε. Μεγαλυτέρας ἀνακριβείας περιέχει τὸ χρονικὸν Zancaruola. Τὸ χρονικὸν τοῦτο ἀναφέρει ὅτι ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ εἰς τὸν σουλτᾶνον φόρον ὑποτελείας ἐκ 100.000 δοικᾶτων, τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνεν προηγουμένως εἰς τοὺς Τούρκους ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας. Δὲν μᾶς δίδει ὁμοῦ πληροφορίας τὸ χρονικὸν Zancaruola διὰ ποίας κτήσεις ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ τὸ ὡς ἄνω ποσόν· βλ. N. J o r g a, Notes et extraits, τ. 1, σ. 360, σημ. 1. Διὰ τὸν τότε πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας δὲν δύναται τις οὔτε κἄν νὰ διανοηθῇ ὅτι ἐπλήρωνε τόσον ὑψηλὸν κεφαλικὸν φόρον. Ὁ φόρος ὑποτελείας τῶν μεγαλυτέρων βαλκανικῶν χωρῶν καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεχμέτ Β', κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ φόρος οὗτος ἀνήλθεν εἰς τὸ μέγιστον ὕψος του, ἦτο κατὰ τὸ ἡμισυ μικρότερος ἐκείνου, τὸν ὁποῖον, κατὰ τὸ ὡς ἄνω ἐνετικὸν χρονικὸν, κατέβαλλεν ὁ Κεν-

βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἐπλήρωνεν ἡδὴ τὸ 1432/1433 φόρον διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Πελοπόννησος συνέχισε νὰ καταβάλλῃ εἰς τοὺς Τούρκους ἴδιον φόρον.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων, δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ κάτωθι συμπέρασμα: Δὲν εὐσταθεῖ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὀλόκληρος ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία δὲν ἐπλήρωνε κεφαλικὸν φόρον κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τῆς μάχης τῆς Ἀγκύρας καὶ τοῦ ἔτους 1424, διότι ἡ Θεσσαλονίκη, ἔν τμημα δηλαδὴ τῆς αὐτοκρατορίας ταύτης, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ φόρον ὑποτελείας πρὸ τοῦ 1423. Ἄλλωστε ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ σχεδὸν τελευταῖος κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὑπεχρέωθη νὰ πληρῶνῃ ἐκ νέου εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλῃν φόρον, πολὺ ἀργότερον ἀπὸ τὰς ὑπολοίπους βαλκανικὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι εἶχον καταστῆ φόρου ὑποτελεῖς εἰς τοὺς Τούρκους ἀρκετὰς δεκαετίαι πρὸ αὐτοῦ. Ἐκτὸς τούτου, ἐπειδὴ ὠρισμένα τμήματα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἶχον καταστῆ, ἔνεκα τῆς τουρκικῆς πίεσεως, ἄμεσα φόρου ὑποτελῆ εἰς τὸν σουλτᾶνον, ἐξαρτώμενα περισσότερον ἀπὸ αὐτὸν παρὰ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ὁ βυζαντινὸς κεφαλικὸς φόρος κατέστη μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου φόρος ὑποτελείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνεκα τούτου, ἡδύνατο καὶ ἡ Θεσσαλονίκη νὰ πληρῶνῃ, ἀνεξαρτήτως τοῦ αὐτοκράτορος, κεφαλικὸν φόρον, μάλιστα δὲ κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ αὐτοκράτωρ δὲν κατέβαλλε τοιοῦτον.

Εἰσαγωγή, μετάφρασις καὶ σχόλια
ὕπὸ ἸΩΑΝΝΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ

M. SPREMIĆ

τουρίων Β' Ζαχαρίας. Ἐκτὸς τούτου, τὰ ἀναφερθέντα ἐνετικά χρονικά μᾶς πληροφοροῦν ὅτι κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ 1424 ὁ σουλτᾶνος παρεχώρησε δῆθεν εἰς τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα ἐδάφη τινά. Τοῦτο ὁμῶς, ὡς ἡδὴ παρετήρησεν ὁ N. J o r g a (Notes et extraits, τ. 1, σ. 360, σημ. 1), δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα.

R É S U M É

M. Spremić, La capitation à Thessalonique au XVe siècle. [Étude présentée, traduite en grec et commentée par Jean Papadrianos].

L'auteur de cette étude examine le sujet qui se rapporte à la capitation de Thessalonique pendant le XVe siècle; les principaux résultats du travail susmentionné sont les suivants:

La bataille d'Angora (1402) a affranchi l'Empire Byzantin du paiement de la capitation aux Turcs, qui lui fut imposé après la bataille de la Maritza (1371).

Certains savants ont soutenu que l'Empire Byzantin en entier ne payait pas au Sultan la capitation pendant l'interval de temps de la bataille d'Angora jusqu'à la conclusion du traité turco-byzantin de l'année 1424. Mais, certaines données provenant d'Italie, qui sont restées jusqu'à présent inobservées ou inédites, montrent que cette affirmation n'est pas fondée.

D'après ces données, le despote Andronic, fils de l'empereur Manuel II, Paléologue, payait annuellement au Sultan la capitation de 100.000 *aspres* pour Thessalonique, qu'il avait gouverné avant de la céder aux Vénitiens en 1423.